

Stanisław Pijaj

Problematyka czeska w badaniach polskich historyków XIX wieku : stan obecny i perspektywy

Historia Slavorum Occidentis 1(1), 135-148

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW PIJAJ

**PROBLEMATYKA CZESKA W BADANIACH
POLSKICH HISTORYKÓW XIX WIEKU
(STAN OBECNY I PERSPEKTYWY)**

Dyskusje na temat potrzeby rozwoju współpracy historyków polskich i czeskich, a także zintensyfikowania badań na temat wzajemnych stosunków podejmowano wielokrotnie. Robiono to między innymi w związku z próbami zorganizowania lub pobudzenia do działania organizacji i instytucji mających zajmować się tą problematyką. Były to np. Polsko-Czechosłowacka Komisja Historyczna – w końcu lat pięćdziesiątych XX w. i Stała Wspólna Polsko-Czeska Komisja Nauk Humanistycznych – na początku lat dziewięćdziesiątych. Przy tej okazji zwykle pisano o konieczności podjęcia określonych działań i wskazywano je. Postulaty badawcze formułowano jednak także przy okazji mniej spektakularnych wystąpień, np. w artykułach podsumowujących aktualny stan badań. Trudno wymienić wszystkich, którzy poruszali ten problem¹, chciałbym jednak nawiązać do opinii wygłaszanych w latach minionych – w wielu wypadkach zawarte w nich oceny i sugestie są nadal aktualne dla historyka zajmującego się XIX w. Będę starał się powoływać na publikacje nowsze, powstałe w ciągu ostatnich kilkunastu lat, ale nie tylko.

Zacznę od referatu J. Macūrka wygłoszonego na I Konferencji Polsko-Czechosłowackiej Komisji Historycznej, która odbyła się w Krakowie w kwietniu 1959 r. Referat ten został opublikowany w języku czeskim w „Slezským sbor-

¹ Przeglądu tego typu publikacji dokonał niedawno R. Baron, zob.: R. Baron, *Dorobek czeskiej historiografii na polu badań nad dziejami Polski okresu zaborów*, [w:] idem, *Między Polską a Czechami. W optyce historyka z Brna*, Toruń 2009, s. 92, przypis 4; R. Baron, *Wzajemne stosunki u progu nowoczesności. Stan badań na początku XXI wieku*, [w:] idem, *Między Polską a Czechami...*, s. 108, przypis 1.

niku” i w skróconej wersji w języku polskim w „Kwartalniku Historycznym”². Choć od powstania referatu J. Macūrka minęło ponad pięćdziesiąt lat i część jego postulatów z różnych powodów zdezaktualizowała się, wiele jego trafnych uwag zostało powtórzonych przez innych historyków zajmujących się problematyką polsko-czeską.

J. Macůrek w swoim referacie szkicuje m.in. zadania, jakie stoją przed polskimi i czeskimi historykami, zwraca przy tym uwagę, że aby je zrealizować, należy spełnić pewne warunki. Wśród nich wymienia konieczność dokonania „krytycznego przeglądu [...] całej dotychczasowej literatury oraz drukowanych źródeł”³. Należałoby iść za tymi sugestiami. Nie zamierzam jednak w tym miejscu dokonywać tak szerokiego przeglądu stanu badań nad stosunkami polsko-czeskimi w XIX w., jak to proponował J. Macůrek, będę jedynie odwoływał się do opinii historyków piszących ostatnio na ten temat, po to przede wszystkim, aby zasygnalizować tendencje pojawiające się w badaniach polskich historyków zajmujących się dziejami krajów czeskich i stosunkami polsko-czeskimi w XIX w., szczególnie po 1989 r.

Jeden z autorów bilansu studiów bohemistycznych w Polsce przygotowanego na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. – J. Gruchała – stwierdził, że stanu polskich badań nad dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich w XIX w. „nie można uznać za w pełni zadowalający”⁴. Sądzę, że od czasu, gdy były pisane te słowa, niewiele się zmieniło, a jeśli już się zmieniło, to na gorsze. Świadczą o tym choćby publikacje P.M. Majewskiego⁵,

² J. Macůrek, *Čechové a Poláci v minulosti (Dosadavní stav výzkumu [po r. 1945] a další úkoly)*, „Slezský sborník” 1959, t. 57, s. 480–496; J. Macůrek, *Czesi a Polacy w przeszłości. Stan badań po r. 1945 i postulaty na przyszłość*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, t. 67, nr 2, s. 329–349.

³ J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 347. Cytuję tylko polską, skróconą wersję referatu J. Macūrka.

⁴ J. Gruchała, *Polskie badania nad dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich w XIX i na początku XX w. (do 1920 r.)*, [w:] *Česká polonistika a polská bohemistika. Polonistické studie v České republice a bohemistické studie v Polské republice v posledních třiceti letech. Historické a filologické obory. Polskie badania bohemistyczne i czeskie badania polonistyczne w ostatnim trzydziestoleciu. Nauki historyczne i filologiczne*, Redakce sborníku Milan Myška a Ryszard Gładkiewicz, Praha 1995, s. 241.

⁵ P.M. Majewski, *Historiografia polska na temat dziejów Czech i Czechosłowacji w XIX i XX wieku*, [w:] *Česká polonistika a polská bohemistika na přelomu století*, Redakce Mečislav Borák a Ryszard Gładkiewicz, Praha 2009, s. 131–156. Tom, w którym znajduje się artykuł Piotra M. Majewskiego, opublikowany został w 2009 r., ale artykuł powstał znacznie wcześniej i faktycznie podsumowuje badania z lat dziewięćdziesiątych XX w.

G. Pańko⁶ i R. Barona⁷ będące podsumowaniem najnowszych badań nad tą problematyką.

Piotr M. Majewski już na wstępie swego artykułu zwraca uwagę, że w ostatnim dziesięcioleciu XX w. na temat historii Czech i Czechów w XIX w. napisano w Polsce „bardzo mało”. Opublikowano wprawdzie kilka książek poświęconych tej tematyce, ale z pewnością nie wyczerpują one w sposób pełny problematyki, której dotyczą⁸. Odnosi się to zwłaszcza do pracy Antoniego Gizy o stosunkach polsko-czeskich w latach 1795–1920, która doczekała się wielu krytycznych opinii⁹. Wśród autorów, którzy opublikowali większe prace o sprawach czeskich lub z Czechami związanych, Majewski wymienia jeszcze historyków: J. Gruchałę – autora biografii Tomasza Garrigue Masaryka¹⁰, Z. Tobjańskiego – autora monografii na temat dziejów czeskiej diaspory na ziemiach polskich¹¹ i piszących na temat uchodźców z Galicji na ziemiach czeskich w czasie I wojny światowej Z. Jasińskiego, K. Rędzińskiego i W. Wróbla¹². Oprócz tego zwraca uwagę na prace filologów i historyków literatury, zwłaszcza na biografię Karela Havlíčka Borovskiego autorstwa Z. Tarajło-Lipowskiej¹³. Za Majewskim należy dodać do tej skromnej listy dwie książki opublikowane w Polsce, w których znalazły się artykuły na temat historii Czech i Czechów w XIX w. pisane nie przez Polaków. Mowa o pracach

⁶ G. Pańko, *Tematyka czeska w najnowszej historiografii polskiej*, [w:] *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej*, red. D. Dąbrowski, Wrocław 2003, s. 9–15.

⁷ R. Baron, *Wzajemne stosunki...*, s. 108–125; Artykuł R. Barona w pierwotnej wersji powstał jako referat wygłoszony na IX Zjeździe Historyków Czeskich w Pardubicach w 2006 r. (zob. R. Baron, *Česko/československo-polské vztahy v moderních dějinách v zahraniční historiografii (stav bádání na počátku 21. století)*, [w:] J. Pánek a kolektiv, *České dějiny v současné zahraniční historiografii*, Pardubice–Praha–Ústí nad Labem 2008, s. 119–136) w zmienionej i poszerzonej wersji został opublikowany w języku polskim w 2009 r. Cytuję wersję polską.

⁸ P.M. Majewski, *Historiografia polska...*, s. 131–133.

⁹ A. Giza, *Stosunki polsko-czeskie 1795–1920*, Szczecin 1993. Książka A. Gizy miała dwa wydania, drugie wydanie zmienione w niewielkim stopniu ukazało się w 1995 r.

¹⁰ J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996.

¹¹ Z. Tobjański, *Czesi w Polsce*, Kraków 1994.

¹² Z. Jasiński, K. Rędziński, *Polscy uchodźcy i polskie szkoły w Czechach i na Morawach w czasie I wojny światowej*, Opole 1995; W. Wróbel, *Troska Biskupa Adama Sapiehy o wysiedlonych uchodźców w latach 1914–1916*, Kraków 1999.

¹³ Z. Tarajło-Lipowska, *Męczennik czeskiej prawdy. Karel Havlíček Borovský*, Wrocław 2000. P.M. Majewski wymienia także Z.T. Orłóś, autorkę pracy o czeskim odrodzeniu narodowym i językowym, zob.: Z.T. Orłóś, *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*, Kraków 2000.

zbiorowych *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku* i *Samomodernizacja społeczeństw w XIX w. Irlandczycy, Czesi, Polacy*. W pierwszej artykuły dotyczące funkcjonowania sejmu czeskiego w XIX w. napisali historycy czescy M. Grečenková i L. Velek, zostały one opublikowane w języku czeskim¹⁴. W drugiej artykuł poświęcony Czechom napisał niemiecki historyk R. Jaworski¹⁵. Sprawom czeskim bądź też problematyce stosunków polsko-czeskich poświęcili także na ogół pojedyncze artykuły wymienieni już J. Gruchała i A. Giza oraz W. Łazuga, A. Dziadzio, H. Parafianowicz, H. Marczevska-Zagdańska i A. Szczepańska¹⁶. Grażyna Pańko w swoim artykule dodaje do tej listy socjologa J. Kiliasa, zajmującego się m.in. twórczością Mirosława Hroha¹⁷. R. Baron wśród historyków publikujących na temat dziejów krajów czeskich lub stosunków polsko-czeskich XIX w. wymienia dodatkowo W. Mollika i S. Pijaję. Słusznie stwierdza, że polscy historycy „czesko-polskim kontaktom w XIX wieku [...] poświęcali uwagę jedynie marginalnie”¹⁸, bo prace większości spośród wymienionych historyków to pojedyncze artykuły lub opracowania, w których problematyka czeska nie jest głównym tematem dociekań. Niejako potwierdzeniem złej kondycji polskich badań nad dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich w XIX w. jest uwaga R. Barona w innym jego artykule, że podsumowania polskich badań nad tą tematyką za lata dziewięćdziesiąte XIX w. podjął się historyk zajmujący się wiekiem XX¹⁹. Także J. Gruchała już dawno przestał zajmować się faktycznie wiekiem XIX i skupił się na historii wieku XX. Nadal jednak to jego publikacje, głównie z lat

¹⁴ M. Grečenková, *Střet tradičního s moderním? Český sněm, vláda a společnost v letech 1740–1848*, [w:] *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*. Praca zbiorowa pod redakcją naukową Mariana J. Ptaka, Opole 2000, s. 69–86; L. Velek, *Český zemský sněm v letech 1848–1913. Jeho charakter a hlavní rysy*, [w:] *Sejm czeski...*, s. 87–101.

¹⁵ R. Jaworski, *Samomodernizacja w warunkach wielonarodowościowego mocarstwa. Przykład czeski w XIX w.*, [w:] *Samomodernizacja społeczeństw w XIX w. Irlandczycy, Czesi, Polacy*. Pod redakcją Lecha Trzeciakowskiego i Krzysztofa Makowskiego, Poznań 1999, s. 47–63.

¹⁶ Wśród wymienionych przez P. M. Majewskiego prac znalazła się także książka J. Buszki *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918* (Warszawa 1996), także i ten autor omawiając działalność Koła Polskiego w Wiedniu poruszał sprawy czeskie.

¹⁷ G. Pańko, *Tematyka czeska...*, Wrocław 2003, s. 10.

¹⁸ R. Baron, *Wzajemne stosunki...*, s. 112.

¹⁹ R. Baron, *Dorobek czeskiej historiografii...*, s. 105–106. Mowa o Piotrze M. Majewskim. Warto jednak dodać, że historyk ten opublikował w 2007 r. obszerną pracę na temat Niemców sudeckich w której omówił także wydarzenia z lat 1848–1918, zob. P.M. Majewski, *„Niemcy sudeccy” 1848–1948. Historia pewnego nacjonalizmu*, Warszawa 2007.

osiemdziesiątych XX w., są najpoważniejszymi pracami na temat stosunków polsko-czeskich w XIX w. powstałymi ostatnio w Polsce²⁰. Widoczny jest więc wyraźny odwrót polskich historyków zajmujących się XIX wiekiem od tematyki czeskiej, dla podejmujących ją stanowi ona zwykle poboczny wątek zainteresowań. P.M. Majewski tłumaczy to szerszym zjawiskiem – wzrostem zainteresowania historią najnowszą, któremu towarzyszy spadek zainteresowania historią powszechną XIX w.²¹

Można sądzić, że podobny problem dotyczy także historiografii czeskiej, choć gdy chodzi o badania nad historią ziem polskich w XIX w., w Republice Czeskiej sytuacja nie jest aż tak zła, jak w przypadku badań nad historią krajów czeskich w Polsce²².

Niezadawalający stan polskich badań nad dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich w XIX w. skłania do zastanowienia: co należałoby zrobić, aby te badania ożywić i jakimi tematami można zająć się w pierwszej kolejności?

W rozwiązaniu tych problemów może pomóc drugi z warunków, o których w swym referacie wspominał J. Macůrek. Pisał on, że należy „uświadomić sobie, jak powinien wyglądać należyty metodycznie stosunek” do wspomnianej problematyki i wyjaśnić rolę i charakter stosunków polsko-czeskich²³. Sam przy tym wymienił szereg metod i środków, jakie należy stosować, przystępując do studiów nad dziejami Czech i Polski, i wzajemnymi stosunkami²⁴. Nie będą ich wszystkich wliczał, przypomnę tylko te, które wydają się najbardziej interesujące dla historyka zajmującego się XIX w.

²⁰ W pierwszej kolejności należałoby tu wymienić książkę J. Gruchały *Koło Polskie w austriackiej Radzie Państwa wobec kwestii czeskiej i Śląska Cieszyńskiego (1879–1899)* (Wrocław 1982).

²¹ P.M. Majewski, *Historiografia polska...*, s. 131.

²² O tym problemie pisali V. Št'astný, J. Valenta i R. Baron, mówił o tym także na 17. Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich J. Vykoukal. Zob. V. Št'astný, *Stav polonistických studií v ČR v historiografii novověku. Část 1: Od pol. 18. stol. do roku 1848*, [w:] *Česká polonistika...*, s. 51–52; P. Krafl, M. Řezník, J. Valenta, *Czeska polonistika historická v letech 1990–2000*, „Kwartalnik Historyczny” 2002, t. 109, z. 4, s. 81–82; J. Valenta, *Dějiny Polska v 19.–20. století a česká historiografie*, „Slovanské historické studie” 2001, 27, s. 60–61; J. Vykoukal, *Co przyciągało i przyciąga czeskich historyków do nowożytnych i najnowszych dziejów Polski?* [w:] „O nas bez nas”. *Historiografia Polski w historiografiach obcojęzycznych*. Moderatorzy: W. Molik, H. Żaliński, Poznań 2007, s. 222–224; R. Baron, *Dorobek czeskiej historiografii...*, s. 105.

²³ J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 347.

²⁴ *Ibidem*, s. 345–347.

W pierwszej kolejności J. Macůrek zwrócił uwagę, że „W pracy nad stosunkami czesko-polskimi w przeszłości trzeba stale pamiętać, że chodzi tu [...] o dwa organizmy blisko ze sobą sąsiadujące i bezpośrednio na siebie oddziaływujące. Należy także pamiętać, że przebieg owego współżycia zależał nie tylko od warunków wewnętrznych, lecz że oddziaływały nań inne, zewnętrzne siły, ingerencje obce itd. Dlatego rozpatrując zagadnienie w ścisłym związku z wewnętrznym rozwojem obu krajów, należy zarazem ujmować je w ramach szerszych, powszechnodziejowych procesów”²⁵. Stosunki polsko-czeskie należy zatem ujmować w szerszym kontekście historycznym. Historycy XIX w. niejednokrotnie zwracali na to uwagę. Wystarczy choćby zajrzeć do cytowanych wcześniej artykułów, gdzie wskazuje się tematy, które świadczą o tym, iż stosunki polsko-czeskie w XIX w. winno się badać w: kontekście słowiańskim²⁶, kontekście sytuacji monarchii habsburskiej²⁷ czy też kontekście środkowoeuropejskim²⁸.

Jeśli mowa o kontekście słowiańskim, to moim zdaniem należy go ujmować bardzo szeroko. Nie powinien być ograniczany do podkreślania roli Rosji i jej wpływu, bezpośredniego lub pośredniego, na postawę obu narodów i wzajemne stosunki. Potwierdzają to choćby uwagi J. Gruchały podkreślającego w swym artykule z 1995 r. znaczenie dla badań nad stosunkami polsko-czeskimi prac Jana Kozika, zajmującego się przecież problematyką ukraińską²⁹. Sądzę, że obok Jana Kozika, możnaby śmiało umieścić czeskich historyków piszących o stosunkach czesko-ukraińskich w latach 1848–1849, mam na myśli V. Hostičkę czy V. Žáčka³⁰. Tak jak w pracach J. Kozika pojawia się wątek

²⁵ J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 345.

²⁶ Zwracali na to uwagę J. Macůrek, J. Gruchała, jak i nie wspomniany wcześniej J. Chlebowczyk, zob.: J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 345; J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 244–247; J. Chlebowczyk, *Powojenny dorobek historiografii polskiej w zakresie stosunków polsko-czeskich i słowackich w XIX w. (po r. 1945)*, „Sobótka” 1961, R.16, nr 1, s. 25–26.

²⁷ Duże nadzieje wiązał z tego typu badaniami J. Gruchała, zob. np.: J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 242.

²⁸ Dostrzegali to zarówno J. Gruchała, jak i R. Baron, zob.: J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 241; R. Baron, *Dorobek czeskiej...*, s. 103.

²⁹ J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 243. Gruchała pisał o pracach J. Kozika: *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848* (Kraków 1973) i *Między reakcją i rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849* (Kraków 1975).

³⁰ Zob. np.: V. Hostička, *Spolupráce Čechů a haličských Ukrajinců v letech 1848–1849*, „Rozpravy Československé Akademie Věd”, Řada společenských věd, Ročník 75, Sešit 12, Praha 1965; V. Žáček, *Ze styků Čechů a západních Ukrajinců v revolučních letech 1848 a 1849*,

czeski, w ich pracach pojawia się wątek polski. W kwestii badania kontaktów polsko-czeskich w kontekście sytuacji monarchii habsburskiej podkreśla się często szczególną rolę czynnika niemieckiego wpływającego na wzajemne stosunki³¹. Nie należy jednak zapominać, że problem stosunku do Niemców oddziaływał na stosunki polsko-czeskie także poza monarchią habsburską. Gdy chodzi o kwestię badań problematyki polskiej i czeskiej w kontekście środkowoeuropejskim, to trzeba brać pod uwagę, że czeszy i polscy historycy inaczej mogą rozumieć granice Europy Środkowej (Europy Środkowo-Wschodniej). Faktycznie może to oznaczać zawężenie obszaru badanego, bowiem nie wszystkie terytoria zamieszkałe przez Polaków będą mieścić się w obszarze zainteresowań czeskich historyków.

J. Macůrek pisał także, że „Nie można przy studiowaniu styków czesko-polskich traktować obu krajów jako jednolitych obszarów, nieposiadających regionalnych właściwości. Nie można również ograniczać sprawy wyłącznie do kontaktów między Warszawą i Pragą”³². W XIX w. jest to szczególnie ważne w związku z podziałem ziem polskich, ale należy także pamiętać o różnicach pomiędzy krajami czeskimi. Historycy polscy zwykle pamiętają o odrębności Śląska, zapewne przede wszystkim dlatego, że ten kraj koronny zamieszkiwała także mniejszość polska, zapominają natomiast z reguły o różnicach między Czechami a Morawami.

Przed wszystkim należy jednak brać pod uwagę, że w XIX w. w wyniku rozbiorów Polski Czesi i Polacy znaleźli się we wspólnym państwie – monarchii habsburskiej i że stwarzało to większe możliwości wzajemnych kontaktów. Stosunki polsko-czeskie w monarchii habsburskiej dają niewątpliwie najszersze możliwości badawcze. Badaniami można objąć wiele kwestii, takich jak: stosunki polityczne, gospodarcze, kulturalne czy problem migracji. Możliwości te jak dotąd nie zostały wykorzystane przez polskich historyków. Dlaczego tak się stało, to problem na osobną dyskusję.

Chciałbym przede wszystkim zwrócić uwagę na kwestie mogące utrudniać badania nad stosunkami polsko-czeskimi w monarchii habsburskiej. Niewątpliwie rola Polaków w monarchii habsburskiej była szczególna, a przy

[w:] *Z dejín československo-ukrajinských vzťahov. Slovanské štúdie I*, Bratislava 1957, s. 351–374.

³¹ Zob. np.: J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 246. Można zapewne także mówić o szczególnej roli Węgrów i ich wpływie na stosunki polsko-czeskie.

³² J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 346.

tym zwykle odmienna niż rola Czechów. Odwołam się do opinii znawcy tej tematyki – H. Wereszyckiego, skrócę jednak i uprosczę jego wywód. W jednym ze swoich artykułów H. Wereszycki – podkreślając specyficzną rolę Polaków w monarchii habsburskiej, przez cały XIX w. przedkładających interes własny nad interes monarchii i dążących do odbudowy własnego państwa, co nie musiało oznaczać zerwania z Habsburgami – zwrócił uwagę, że przed rokiem 1848 Polacy przeważnie zajmowali postawę wroga wobec państwa austriackiego, byli niewątpliwie czynnikiem dezintegrującym. Zmiana nastąpiła po 1848 r., a już na pewno po 1866 r., gdy Polacy osiągnęli częściowo swe cele i stali się siłą integrującą, de facto popierali większość rządów austriackich³³. Jeśli przyjrzymy się polityce czeskiej w tym czasie, dostrzeżemy sytuację odwrotną. W pierwszej połowie XIX w. Czesi byli czynnikiem integrującym, do opozycji przeszli po roku 1861. Oczywiście i to jest uproszczeniem, bo przecież np. w latach 1879–1893 mamy rządzącą koalicję „żelaznego pierścienia”, którą przez większość tego okresu współtworzyli Czesi. Ten schemat pokazuje jednak, jak rzadko polskie i czeskie interesy polityczne w monarchii habsburskiej były w pełni zbieżne.

Ta sytuacja dotyczy nie tylko problemów politycznych, ale także np. spraw gospodarczych. Tu pozwolę sobie odwołać się do własnych spostrzeżeń. Zajmując się Kołem Polskim w Wiedniu, zwróciłem uwagę na postać Jerzego Cienciąły, polskiego posła ze Śląska w latach 1873–1879 zasiadającego w Radzie Państwa i należącego do Koła Polskiego. Pod koniec kadencji wystąpił on z polskiego klubu, bo – jak twierdził – oprócz narodowości nic go już z pozostałymi członkami Koła nie łączyło. Cienciąła regularnie tłumaczył posłom z Galicji dlaczego np. w kwestiach gospodarczych musi głosować inaczej niż reszta klubu i motywował to interesem swoich wyborców, interesem mieszkańców rozwiniętego gospodarczo i uprzemysłowionego Śląska, zbieżnym z interesem innych krajów czeskich i odmiennym niż interes rolniczej Galicji³⁴. Przy tej okazji warto przypomnieć kolejną opinię J. Macúrka, iż kwestii stosunków

³³ H. Wereszycki, *Rola Polaków w monarchii habsburskiej*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1966, t. 9, z. 3–4, s. 35–53.

³⁴ S. Pijaj, *Problém spolupráce českých a polských poslanců ve vídeňské říšské radě v letech 1874–1879*, [w:] *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. K vydání připravili Hana Ambrožová, Tomáš Dvořák, Bronislav Chocholáč, Libor Jan a Pavel Pumpr, Brno 2009, s. 396–397; s. Pijaj, *Mezi Slezskem a Haliči. Jerzy Cienciąła jako poslanec do říšské rady*, „Časopis Matice moravské” 2010, R. CXXIX, č. 1, s. 79–98.

polsko-czeskich nie należy ich „sprowadzać wyłącznie do zagadnień narodowościowych, odrywając je od szerszej, bardziej zasadniczej problematyki”³⁵.

Rozbieżność stanowisk w sprawach politycznych czy gospodarczych nie musiała jednak oznaczać konfliktu czy wrogości. Brak płaszczyzny porozumienia oznaczał raczej ograniczenie kontaktów, co czyni je często trudnymi do uchwycenia dla badacza.

Odrębną kwestią jest problem badań nad dziejami Śląska i stosunków polsko-czeskich na Śląsku. Niewątpliwie ich stan jest lepszy, choć – jak zwrócił uwagę Josef Macůrek – w tym wypadku „należy zachować wiele przezorności i umiaru” w związku z pojawieniem się spraw spornych i „ciemnych kart” we wzajemnych stosunkach. Nie należy jednak sądzić, że kwestia Śląska stanowiła „w stosunkach polsko-czeskich czynnik wyłącznie różniący”³⁶.

Nie powinno się wszakże redukować stosunków polsko-czeskich do galicyjsko-czeskich czy do problemu Śląska. Polscy historycy nie wykorzystali możliwości podjęcia badań nad kwestią zainteresowania sprawami czeskimi Polaków mieszkających w zaborze pruskim, szczególnie w Wielkopolsce, gdzie warunki życia i działania były podobne do czeskich, i nad wpływem wzorów czeskich na ich postawę. Ciekawe, że na ten problem zwrócił uwagę już ponad ćwierć wieku temu historyk niemiecki R. Jaworski³⁷. Potrzebę tego typu badań podkreślali za Jaworskim i inni historycy, m.in. J. Gruchała i W. Molik³⁸. Jednak jak dotąd poza artykułami W. Molika³⁹ i mieszkającego w Polsce

³⁵ J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 346.

³⁶ Ibidem, s. 345–346.

³⁷ R. Jaworski, *Die Tschechen als Vorbilder der Polen unter preussischer Herrschaft: Parallele oder Paradigma?*, [w:] *Die böhmischen Länder zwischen Ost und West Festschrift für Karl Bosl zum 75. Geburtstag*, Herausgegeben von Ferdinand Seibt, München 1983, s. 175–183; R. Jaworski, *Handel und Gewerbe im Nationalitätenkampf. Studien zur Wirtschaftsgesinnung der Polen in der Provinz Posen (1871–1914)*, Göttingen 1986, s. 146–152. W 1998 r. książka ta ukazała się także w języku polskim, zob.: R. Jaworski, „Swój do swego”. *Studium o kształtowaniu się zmysłu gospodarności Wielkopolan 1871–1914*. Przekład opracował i posłowiem opatrzył Witold Molik, Poznań 1998, s. 206–214.

³⁸ J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 245; W. Molik, *Die tschechische Nationalbewegung aus grosspolnischer Sicht 1848–1914*, [w:] *Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. Politik und Gesellschaft im Vergleich. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 15. bis 1. November 1991*. Herausgegeben von Peter Heumos, München 1997, s. 14.

³⁹ W. Molik, *Die tschechische Nationalbewegung...*, s. 13–25; W. Molik, *Wielkopolskie wobec czeskiego ruchu narodowego w XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysła*

czeskiego historyka J. Pešiny⁴⁰ nie ma prac na ten temat. A szkoda, bo być może podjęcie szerszych badań nad tezą Jaworskiego, że w XIX w. to Czesi stanowili atrakcyjny wzorzec dla Polaków w Wielkopolsce, pozwoliłoby rozszerzyć naszą wiedzę na temat czynników kształtujących nowoczesny naród polski.

J. Macůrek wskazywał także na znaczenie prac porównawczych „poświęconych badaniu analogii i różnic rozwojowych”. Twierdził wręcz, że „W badaniach nad stosunkami czesko-polskimi należy unikać ograniczania się do formalnego konstatowania pewnych styków, kontaktów czy wpływów. [...] Należy przede wszystkim analizować warunki, na gruncie których dochodziło do konkretnych styków, dalej zaś ich znaczenie i rezultaty”⁴¹. Wydaje się jednak, że zanim podejmie się na szerszą skalę tego typu badania, należy dla nich stworzyć podstawę, a z tym jest różnie. Wprawdzie niemiecki historyk R. Luft⁴² i szwajcarsko-austriacki historyk H. Binder⁴³ opublikowali prace mogące być punktem wyjścia do głębszych studiów nad polską i czeską elitą polityczną w Wiedniu na przełomie XIX i XX w., ale gdy chodzi o elity lokalne, to sytuacja wygląda już gorzej. Istnieje wiele prac czeskich podejmujących ten temat, choćby L. Fasora na temat elit Brna⁴⁴, P. Kladiwy Morawskiej-Ostravy⁴⁵ czy A. Pokludovej-Opavy⁴⁶, brak jednak prac polskich na ten temat. Być może lukę tę wypełni, choćby częściowo, przygotowywana przez Ł.T. Srokę praca na temat elit Lwowa. Niewątpliwie interesujące dla studiów porównawczych

sława Hausnera, red. A. Czubiński, P. Okulewicz, T. Schramm, Poznań 2002, s. 119-133; W. Molik, *Velkopolané a české národní hnutí v 19. a počátkem 20. Století*, „Kyděj” 2004, nr 2, s. 31-43.

⁴⁰ J. Pešina, *Czeski ruch narodowy w latach 1867-1873 w opinii „Dziennika Poznańskiego”*, „Kronika Miasta Poznania. Raptularz poznański” 2003, s. 87-97.

⁴¹ J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 346.

⁴² R. Luft, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien der österreichischen Reichsrats*, München 2010.

⁴³ H. Binder, *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen Fraktionen und Abgeordneten im Übergang zur Massenpolitik*, Wien 2005; H. Binder, *Polen, Ruthenen, Juden. Politik und Politiker in Galizien 1897-1918, Teil 1-2*, Wien 1997.

⁴⁴ L. Fasora, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*, Brno 2007.

⁴⁵ P. Kladiwa, *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850-1913. Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé*. Ostrava 2004.

⁴⁶ A. Pokludova, *Obecní rada Opavy 1850-1912*, Opava 2007.

mogą być także opublikowane niedawno prace W. Molika⁴⁷ i A. Pokludowej⁴⁸ na temat inteligencji w Wielkopolsce oraz na Morawach i Śląsku. Zwróciłem uwagę jedynie na wąski wycinek tej obszernej kwestii, bliski mi ze względu na zainteresowania. Warto jednak pamiętać, że przy tego typu badaniach szczególnego znaczenia nabiera współpraca historyków ze specjalistami od dyscyplin pokrewnych historii: historykami prawa i literatury, językoznawcami czy przedstawicielami nauk społecznych.

Trzeci z warunków, o których pisał J. Macůrek, mówi o konieczności przeprowadzenia nowej kwerendy archiwalnej, co według niego może znacznie rozszerzyć znajomość bazy źródłowej. Czeski historyk zalecał poszukiwania nie tylko w archiwach polskich i czeskich, ale także w austriackich, węgierskich i niemieckich⁴⁹. Dodałbym do tego archiwa ukraińskie i rosyjskie. Tą sugestią Josefa Macůrka uważam bowiem za wyjątkowo istotną, a w ciągu ostatnich kilkunastu lat nabierającą szczególnego znaczenia. Dla polskich historyków otworzyły się bowiem możliwości, z którymi w przeszłości wiązały ogromne nadzieje⁵⁰. Badacze dziejów stosunków polsko-czeskich w monarchii habsburskiej otrzymali w praktyce pełny dostęp do archiwaliów polskich na wschodzie, mam na myśli głównie archiwalia znajdujące się na Ukrainie, i do archiwów rosyjskich. Do początku lat dziewięćdziesiątych XX w. dostęp ten był bardzo ograniczony. Moim zdaniem jak dotąd szansa ta nie została wykorzystana.

Poszukiwania archiwalne na Wschodzie mogłyby dostarczyć materiałów do nowych prac, choćby dotyczących owego kontekstu słowiańskiego stosunków polsko-czeskich, o którym wspomniałem wcześniej, w szczególności roli Rosji. Powstanie takich prac wielokrotnie postulowano, tak jak i monografii na temat stosunków polsko-czeskich w monarchii habsburskiej w pierwszych latach ery konstytucyjnej, a więc w okresie, w którym interesy polityczne polskie i czeskie wydają się najbardziej zbieżne, czy też pracy na temat obecności Czechów na terenie Galicji. O tym, że materiały do tego ostatniego tematu są we Lwowie, świadczą choćby ostatnie publikacje historyków ukra-

⁴⁷ W. Molik, *Inteligencja polska w Poznańskim w XIX i początkach XX wieku*, Poznań 2009.

⁴⁸ A. Pokludova, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*, Opava 2008.

⁴⁹ J. Macůrek, *Czesi a Polacy...*, s. 347.

⁵⁰ Postulat przeprowadzenia kwerendy w archiwach rosyjskich i ukraińskich stawiał np. J. Gruchała, zob.: J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 246–248.

ińskich i przedstawicielei czeskiej mniejszości ze Lwowa⁵¹. Wykorzystanie archiwaliów lwowskich mogłoby także umożliwić weryfikację dotychczasowych ustaleń. Na konieczność dodatkowych kwerend we Lwowie i Wiedniu wskazywał wspomniany wielokrotnie przeze mnie J. Gruchała. O swoich pracach pisał wprost, że zawarty w nich obraz stosunków polsko-czeskich „nie jest pełny, ponieważ nie zostały wykorzystane archiwalia lwowskie i wiedeńskie”. W innym miejscu wymieniał zespoły akt, które – jak podejrzewał – znajdowały się we Lwowie i z których należałoby skorzystać. Wskazał też cenne dla badań stosunków polsko-czeskich materiały, które – jak sądził – uległy zniszczeniu w czasie ostatniej wojny⁵². Wymienione przez niego zespoły archiwalne, jak i uważane za zniszczone protokoły Koła Polskiego w Wiedniu, znajdują się w lwowskich bibliotekach i archiwach, i jak dotąd zostały wykorzystane przez polskich historyków w niewielkim stopniu, nie tylko w badaniach nad dziejami stosunków polsko-czeskich, ale i w pracach na temat dziejów Galicji. Polscy historycy nie wykorzystali też możliwości, jakie pojawiły się po 1989 r., gdy chodzi o wykorzystanie archiwaliów austriackich. Nie wyzyskali w pełni także materiałów czeskich. Dam na to konkretny przykład. Historykom zajmującym się stosunkami polsko-czeskimi w XIX w. znane jest nazwisko księdza V. Štulca, posiadającego rozległe kontakty wśród Polaków i uchodzącego za polonofila. Jego spuścizna znajduje się obecnie w Archiwum Narodowym w Pradze (Narodní archiv). W latach dwudziestych XX w. korzystał z tych materiałów Władysław T. Wiślocki, który z pomocą Janiny Wiślockiej sporządził odpisy korespondencji Václava Štulca, głównie listów Jerzego Lubomirskiego i jego żony. Zapewne to kopie tych odpisów znajdują się obecnie we wrocławskim Ossolineum⁵³. Polscy historycy korzystają z tych kopii. Poza Wiślockim nie spotkałem się z polskim historykiem, który wykorzystałby bezpośrednio spuściznę V. Štulca, a znajdują się w niej nie tylko listy Jerzego Lubo-

⁵¹ Zob. np.: *Чехи в Галичині. Біографічний довідник*. Уклдали О. Дрбал, М. Кріль, А. Моторий, В. Моторий, Е. Топінка. Загальна редакція Е. Топінки, Львів 1998; М. Кріль, *Чехи в освітньому і культурному житті Львова друга половина XVIII – початок XIX ст.*, [w:] *Polacy w Czechach. Czesi w Polsce X-XVIII wiek*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 121–129.

⁵² J. Gruchała, *Polskie badania...*, s. 247–248.

⁵³ W.T. Wiślocki, *Jerzy Lubomirski 1817–1872*, Lwów 1928, s. 3–4. Kopie korespondencji J. Lubomirskiego i V. Štulca, zob. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps nr 5741. W.T. Wiślocki był pracownikiem ZNiO i to on przekazał w 1929 r. kopie korespondencji do Ossolineum.

mirskiego, ale i liczne listy innych Polaków. Wydaje się więc, że i penetracja archiwów czeskich może umożliwić pozyskanie wielu nowych interesujących materiałów⁵⁴.

Jeśli miałbym więc sugerować działania, które ożywiłyby zamierające polskie badania nad dziejami krajów czeskich i stosunkami polsko-czeskimi w XIX w., to proponowałbym rozpocząć od zainicjowania systematycznych badań archiwalnych, być może należałoby nawet zainicjować wspólną edycję niektórych źródeł. Z tego, co mi wiadomo, podobne przedsięwzięcia zostały już podjęte⁵⁵. Dałoby to podstawę do wznowienia systematycznych badań i wypełnienia wielu luk w naszej wiedzy na temat wzajemnych stosunków w XIX w. Strona polska ma tu z pewnością dużo więcej do zrobienia niż czeska.

The Czech Issues in the Research of Polish Historians in the Twentieth First Century (State of Research and Future Perspectives)

Among Polish scholars working on the nineteenth century history we may observe a move away from Czech issues. That tendency could be seen in e.g. a small number of publications on the above mentioned topics. Thus one should think onto, what must be done, to make the research process more vivid. The need for both cooperation between Polish and Czech historians and intensification of their research on bilateral relations has been discussed many times. Among authors, who raised the above mentioned problem, were e.g. J. Macůrk, J. Chlebowczyk, J. Gruchała, P. M. Majewski and R. Baron. It is also worth emphasizing that statements, diagnosis and suggestions of the above mentioned authors are still relevant for contemporary historians, i.e. those, who conduct their research at the beginning of the twen-

⁵⁴ Warto dodać, że postacie, takie jak Václav Štulc czy inny polityk czeski znany z sympatii propolskich Emanuel Tonner zasługują na większe zainteresowanie historyków polskich, być może nawet na monografię. Wymieniłem tu polityków czeskich, ale to samo dotyczy choćby Jerzego Czartoryskiego, sympatyka sprawy czeskiej, rodzinnie związanego z Czechami. Jego żoną była Maria Čermák siostra znanego malarza Jaroslava Čermáka.

⁵⁵ Np. niedawno opublikowany tom korespondencji czeskich i polskich orientalistów przygotowany wspólnie przez czeskich i polskich historyków zob.: *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*, oprac. E. Dziurzyńska, M. Ďurčanský, P. Kodera, Kraków 2007.

tieth first century. Historians working on Polish-Czech relations pointed out that they should be perceived in a wider historical context. They also emphasized that regional differences between Poland and Czech Republic should be taken into account, and scholars in their research ought to go beyond contacts between Warsaw and Prague. Young scholars have also to remember about both partitions of Poland and deep differences between Czech lands in the nineteenth century. Indeed, in the nineteenth century Poles and Czechs were crammed into one political organism – the Habsburg Monarchy – what gives wider research opportunities for historians working on Czech-Polish relations, yet those relations should not be reduce to Galicia-Czech relations or the „Silesian issue”. Equally interesting might be newly designed research fields, ex. the interest of Poles inhabiting Great Poland in Czech issues. Also comparative works allow us to examine developmental similarities and differences between Czech and Poland. Doubtless within past ten or twentieth years new research possibilities for a group of historians working on Polish-Czech relations had emerged. That wide and varied range of research possibilities can have great impact on reviving those researches in Poland. Poles can not only work in Czech, Austrian or Hungarian archives. They can also work in Ukrainian and Russian ones. The archival sources could enable the verification of findings to date and writing of new works. Extended, preliminary archival research could give us a solid basis for new and systematic research and enable us to fill many gaps in our knowledge on Polish-Czech relations in the nineteenth century. At the same time it's worth stressing that Polish historians have to do more than their Czech colleagues.